

Egy XVII. századi elbeszélésgyűjtemény: az első máriavölgyi mirákulumos könyv és irodalmi utóélete

A XVII. századi elbeszélő próza egyik jelentős, ám összefüggően eddig nem vizsgált forráscsoportját a különféle elbeszélésgyűjtemények alkotják. A prózai elbeszélés műfajai gyűjteményes keretben ebben az időszakban Magyarországon csak szórványosan jelentkeztek, Európa nyugati felében azonban a forma valósággal virágkorát élte. Beszédes adat, hogy például a „VD 17” korántsem lezárt elektronikus nyilvántartásában jelenleg ezernél több, „elbeszélésgyűjtemény” tárgyszóval jelölt nyomtatvány található. Az európai gyűjteményeknek ugyan csak elenyésző része jelent meg Magyarországon, példányaik azonban, ha szórványosan is, de eljutottak ide, s nem elhanyagolható szerepet játszottak a mindennapi elbeszéléskultúra alakításában és a barokk széppróza formálódásában.

A népszerű XVI. századi gyűjtemények (például Johannes Pauli, Pedro Mexía) új kiadásai és fordításai, valamint a formailag egynemű összeállítások mellett a kiadványforma fő jellemzői a különféle elbeszélő kisformák (apoftegma, trufa, anekdota, história, maxima, prodigium, mirákulum, látomás, legenda, mese stb.) gyakori keveredése, közös gyűjteménybe, esetenként külön elbeszélő vagy más keretbe foglalása. További fontos vonás a tárgyalt témakörök kibővülése és specializálódása, a változatos előadásmód és a gyűjteményeknek szánt feladatkörök kiszélesedése. Jelentősen megnő és túlsúlyra jut a nemzeti nyelvű, illetőleg a világi témájú összeállítások aránya. Német nyelvterületen például tematikus összeállítások sora látott napvilágot a különféle jogi esetekről, a gyilkosságokról és egyéb büntettekről, a bolondokról és a halottakról szóló elbeszélésekkel. Önálló gyűjteményekben jelentek meg a szerelmi-erotikus, a tragikus kimenetelű, az egzotikus, valamint a szellem- és hazugságtörténetek is, s mindegyik gyűjteménytípusnak megvannak a maga sajátosságai. A szórakoztatás és a didaktikus-morális célkitűzés mellett az összeállításoknak fontos feladata volt a társasági beszélgetések ösztönzése, a társas viselkedés csiszolása és a stílus fejlesztése, melyhez alkalomszerűen társadalombírálat és a megnövekedett kuriozitásigény kielégítése társult.

Az elbeszélésgyűjtemények elterjedését segítő társadalmi tényezők közül említést érdemel az utazások szerepének és a szabad időnek a megnövekedé-

se, a diákság számának és mobilitásának növekedése, továbbá az enciklopédikus formák iránti igény fokozódása és az ún. „melankólia-divat” terjedése. A gyűjtemények gyakran több kiadásban és fordításban jelennek meg, részletes utasítást adnak a történetek szóbeli előadásmódjára, s különféle kéziratok kiegészítéseket tartalmaznak. Irodalmi jelentőségüket mutatja, hogy összeállítóik és fordítóik között olyan nevek találhatók, mint például Georg Philipp Harsdörffer, Julius Wilhelm Zinkgraf, Matthias Abele, Erasmus Francisci, Martin von Cochem, Michael Kornmann és Johann Christoph Beer, s olyan szerzők is felhasználták őket forrásként, mint például Shakespeare és Grimmelshausen. Ugyanakkor keveset tudunk ezeknek az összeállításoknak a tipológiájáról, tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságairól, a szerzői önértelmezés módozatairól, a forráshasználatról és az irodalmi feldolgozás eszközeiről, a tanítás és a szórakoztatás mindenkori viszonyáról, valamint a gyűjtemények felekezeti meghatározottságáról és hatástörténetéről. A továbbiakban egyetlen elbeszélés-gyűjteményt, az első máriavölgyi mirákulumos könyvet vizsgálva mutatjuk be a kiadványtípus sajátosságait.

A mirákulumirodalmat az irodalomtudomány és az összehasonlító elbeszéléskutatás viszonylag későn ismerte el önálló témaként, s még ma is gyakran hol az exemplumok, hol a legendák kutatásának illetékességi körébe sorolják.¹ Ehhez járul, hogy a barokk kori zarándokhelyek mirákulumos könyveit általában nem számították a mirákulumirodalomhoz, noha azok mind témájukat és motívumaikat, mind szerkezetüket és funkciójukat tekintve kétségkívül beletartoznak ennek az irodalomnak az antikvitástól a korai kereszténységen át a középkorig tartó hagyományába.² A tárgy- és motívum-történeti tanulmányok, kutatástörténeti áttekintések és műfajmeghatározási kísérletek alapján ma már határozottan állítható, hogy a mirákulum írott formában egy tudatosan alakított, meghatározott szabályoknak engedelmessé, önálló elbeszélő műfaj, s a tömegesen előállított, terjesztett és fogyasztott mirákulumirodalom mint a vallási tárgyú szakirodalom vagy a használati próza egy formája egyértelműen a didaktikus, morális, illetőleg az egyházi irodalom körébe tartozik. A mirákulumelbeszélést a jelentős formai különbségek és a más műfajokhoz fűződő, szerteágazó kapcsolatok ellenére jól meghatározható szerkezeti típusok, közös cselekvési modell, tipikus keletkezési, kiadási és használati összefüggések, valamint jól elkülöníthető funkciók jellemzik.³

A magyar irodalomtörténetben a mirákulumelbeszélés önálló formában az Árpád-házi Margit szentté avatása ügyében 1276-ban készített tanúkihallgatási jegyzőkönyvben jelenik meg először.⁴ Időben ezt követik a Kapisztránói János újlaki sírjánál 1456 után, ugyancsak a szentté avatás érdekében feljegyzett csodák jegyzékei.⁵ Egyes szent- és Mária-mirákulumok gyakran előfordulnak a különböző késő középkori kéziratok és nyomtatott legenda-, exemplum- és prédikációgyűjteményekben. A magyarországi zarándok-

helyvel kapcsolatos első nyomtatott mirákulumos könyv, amely európai viszonylatban is korainak számít, 1511-ben látott napvilágot a Remete Szent Pál budaszentlőrinci ereklyéjénél feljegyzett csodákról Velencében.⁶ Ezt a zarándokhelyet az egyetlen magyarországi alapítású szerzetesrend, a pálos rend gondozta. A dalmáciai Terzátóról 1648-ban kiadott gyűjteményt leszámítva az első XVII. századi nyomtatott mirákulumos könyv, melyről a továbbiakban szó lesz, ugyancsak egy pálosok által gondozott zarándokhelyhez, Máriavölgyhöz (ma Marianka, Szlovákia) kapcsolódik. Ezt követően a különböző zarándokhelyek kéziratos és nyomtatott összeállításai mint a kultuszpropaganda eszközei vezető szerepet játszanak a mirákulumirodalom fejlődésében, s a gyűjtemények között több irodalmi igényű feldolgozás található (például Esterházy Pál, Dugonics András).⁷

Az 1648-tól a XIX. század közepéig terjedő, kétszáz éves időszakban a történeti Magyarország területén harminchat, többségében szerzetesrendek által gondozott zarándokhelyről összesen több mint ötven nyomtatott, s csaknem ugyanennyi kéziratos mirákulumgyűjteményt ismerünk.⁸ Ez azt jelenti, hogy a jelzett időszakban katalogizált zarándokhelyeknek több mint 20 százalékaról rendelkezünk mirákulumgyűjteményekkel. A nyomtatott gyűjtemények számát tekintve a műfaj virágkora a zarándokhelyek kialakulásának némi megkésettése miatt a XVIII. századra esik. További sajátosság a nemzeti nyelvű összeállítások megkésett megjelenése; az első nyomtatott gyűjtemény magyar nyelven csak 1698-ban látott napvilágot. A magyarországi anyag műfaji sajátosságai lényegében megegyeznek a másutt – így elsősorban délnémet, osztrák, olasz, cseh és lengyel területeken keletkezett mirákulumgyűjtemények fő jellemzőivel, s a fő kiadványtípusok – néhány kivételtől eltekintve – a magyar anyagban is megtalálhatók. Ez egyben jelzi, hogy a nemzetközi kapcsolatok és példák fontos szerepet játszottak a műfaj magyarországi elterjedésében.⁹

A máriavölgyi kolostort I. Lajos király alapította 1377-ben. A pálos rendet és a máriavölgyi kolostort – a Remete Szent Pál ereklyéjének Velencéből Budára történt átvitelét (1381) követően – a magyar királyok és a főnemesség jelentős támogatásban részesítették, s ez a folyamat nem szakadt meg az ereklye 1526-ban bekövetkezett pusztulását, illetőleg külföldre kerülését követően sem. Máriavölgy jelentősége Budának és az ország jelentős részének 1541-es török megszállása s a reformáció terjedése következtében nagymértékben megnövekedett. Ehhez hozzájárult a hely kedvező fekvése: az 1541 után az országgyűléseknek otthont adó Pozsonytól mindössze 13 km-re és az akkor az ország katolikus egyházi központjának számító Nagyszombatól 45 km-re található. A XVI. század végétől egészen a rend 1786-ban bekövetkezett feloszlásáig Máriavölgy volt az ország legfontosabb pálos kolostora és egyik legjelentősebb zarándokhelye. A XVII. században először III. Ferdinánd császár, majd 1659-ben I. Lipót is felkereste a helyet. A pozso-

nyi országgyűlések alkalmából az ország számos főméltósága rendszeresen ellátogatott ide, jelentős ajándékokat adott, s a hely csaknem száz éven át szerepet játszott az udvari reprezentációban. Az itt őrzött középkori Mária-szobor speciális tiszteletének első biztos nyoma 1634-ből való, amikor Lippay György veszprémi püspök zarándoklatot vezetett Máriavölgybe. S bár a templomot és a kolostort többször elpusztították, ezeket mindig újjáépítették, a kultusz intenzitása folyamatosan nőtt.¹⁰ Máriavölgy 1721-től rendfőnöki székhely volt, s a kolostor könyvtára a XVIII. század első felében az ország egyházi könyvgyűjteményei között a jelentősebbekhez tartozott.¹¹

Mindezek alapján nem tekinthető véletlennek, hogy a zarándoklatok kezdete után közel harminc évvel, I. Lipót látogatása körül felvetődött a kultusz szélesebb körben ismertté tevő mirákulumos könyv kiadásának igénye. Az 1661-ben Bécsben negyedréti alakban megjelent latin nyelvű összeállítást az ajánlás és a nyomtatási engedély szerint Ferdinand Ignaz Grieskircher pálos szerzetes készítette.¹² Grieskircher életéről nagyon keveset tudunk, mivel a XVII. századi máriavölgyi kéziratok források nagy része elpusztult. A hely történetét 1733-ban utólag összeállító Orosz Ferenc szerint Grieskircher Bécsből származott, s mivel 1660. március 29-én, 32 éves korában hunyt el Máriavölgyben, 1628 körül születhetett.¹³ Eszerint tehát könyve megjelenését nem érte meg. Orosz „pater historicus Thallensis”-nek nevezi Grieskirchert, aki a máriavölgyi szobor eredetéről és a mirákulumokról „stylo historico-oratorio elegantissime et facundissime” írt munkájával jelentősen előmozdította Mária tiszteletét. Egy másik forrás szerint Grieskircher Sopronbánfalván tett rendi fogadalmat, majd a lepoglavai kolostorban filozófiát tanított, ami arra utal, hogy életének jelentős részét Magyarországon és Horvátországban töltötte.¹⁴ Mirákulumos könyvén kívül más nyomtatott munkájáról nincs tudomásunk, s három kéziratot traktátusát az örökkévalóságról, a pokolról és a szerzetesi életről csupán címük alapján ismerjük.¹⁵ A könyvben Grieskircher személye teljesen háttérben marad, neve a címlapon sem szerepel, ugyanakkor különféle stílusú eszközökkel törekszik az olvasóval való kapcsolat megteremtésére (például álláspontját egyes szám első személyben fejt ki, többször megszólítja az olvasót, saját magát a mirákulumok tanújaként szerepelteti). A szövegben előforduló 1660-as évszám arra utal, hogy művén haláláig dolgozott.¹⁶

A könyv szerkezete nagy vonalakban megfelel a műfaj általános követelményeinek, ezen belül azonban egyéni elgondolást, igényes irodalmi törekvést tükröz. Az egész oldalt betöltő cím első része megjelöli a mű tárgyát és központi gondolatát, második része utal a szerző célkitűzésére és rendi hovatartozására. A keretkompozícióhoz tartozik a címlap hátoldalán található és a könyv második részét bevezető belső címlap hátoldalán megismétlődő rézmetszet a kegyesoborról, a képkeretben Mária fő tituluszainak és a magyar uralkodó jelvényeinek megjelenítésével. Az Elias Wideman bécsi rézmetsző

által készített lapon a díszesen felöltöztetett szobor alatt középen a kiadvány mecénásának, Lippay György esztergomi érseknek (1642–1666) a címere látható, a címer mellett kétoldalt a mecénásnak szóló rövid ajánlással. Az ezt követő tulajdonképpeni ajánlás a bevezető szokásos toposzaival dolgozik: kiemeli az érsek kegyességét, a rekatolizációban játszott szerepét, valamint a jezsuitákat és a papnevelést támogató tevékenységét. Dicséri bölcsességét és ékesszólását, általánosságban említi a zárandokhelyet támogató adományait, s címerét magyarázza. Más forrásból tudjuk, hogy Lippay 1648-ban malmot vásárolt a Lajta folyón a máriavölgyi pálosoknak, s 1650–1661 között a Lippay család több tagja is adományaival támogatta őket.¹⁷ Az ajánlást követi a rendi generális facultása, a bécsi egyetem teológiai kara dékánjának approbációja és az egyetem rektorának imprimaturája. Ezek közül a második a gyűjtemény műfaját „tractatus historico rhetoricus”-ként jelöli meg. A keretkompozícióhoz tartozik a kötet végén található *Index* a fejezetek címének és a kisebb szerkezeti egységeknek a felsorolásával. A kötetet ún. *Tabula monasteriorum* zárja a magyarországi pálos kolostorok jegyzékével.

A gyűjtemény két könyvre, azon belül változó számú fejezetre és folyamatosan számozott bekezdésre (ún. numeróra) tagolódik. A 88 lap terjedelmű első könyv hat fejezetre, azon belül nyolcvan numeróra, a 178 lap terjedelmű második könyv húsz fejezetre, azon belül 132 numeróra oszlik.¹⁸ A mirákulumelbeszéléseket tartalmazó második könyv néhány fejezetét Grieskircher két-öt paragrafusra, ún. exemplumra osztotta, melyekben egy vagy több történetet ad elő. Az első könyv ismerteti a kultusztárgy eredetét és a pálos rend történetét, a második középpontjában a mirákulumok állnak. A bevezető fejezet beilleszti Máriavölgyet a már ismert neves magyarországi és külföldi Mária-zarándokhelyek sorába, a második az eredetlegendákat rögzíti. Eszerint a szobrot a máriavölgyi pálosok készítették I. Lajos király idejében. A más zárandokhelyek eredetlegendáiból ismert elbeszélő motívumok közül feltűnik például a szobor forrásban való elrejtése és csodás megtalálása, valamint a szobrot rejtő forrásnál történt csodás gyógyulások elbeszélése. Grieskircher eredetlegendákkal szemben tanúsított kritikai megközelítését mutatja, hogy közli: a szobor eredetéről terjesztett különféle, egymásnak részben ellentmondó történetek hitelessége kétséges, s megítélésük bizonytalan („inerat ratio”). A harmadik fejezet röviden áttekinti a pálosok magyarországi történetét, a negyedik a szobor eredetlegendájának további változatait ismerteti. Eszerint a szobrot maga I. Lajos király adta volna a pálosoknak, s a fatörzsben elrejtett szobor megtalálását fénysugarak segítették. A kultusztárgy kapcsolatba hozása az alapító I. Lajos királlyal és a király által ugyancsak támogatott Máriacellel az eredetlegendák fontos hitelesítő motívumai.

Az ötödik fejezet a zárandokhely nevének betű szerinti és allegorikus kifejtését adja. Grieskircher szerint a hely földrajzi fekvése nyomán először magát a kegyszobrot nevezték „völgyi Mária”-nak, amit később kiterjesztettek

az egész kultuszhely megnevezésére. Az allegorikus szómagyarázat mint egyfajta vallásos elmélkedés ismerteti a különféle „völgyek” bibliai előfordulását, s az erdős völgyet (vallis silvestris) a bűnös földi világgal, a királyi völgyet (vallis Regis) a győzelem helyével, Máriával, illetőleg Mária völgyével állítja párhuzamba. A hatodik fejezet folytatja a névetimológiát, s a Bibliából merített további völgy-emlékeket (például convallis illustris, vallis gigantium, vallis benedictionis, vallis Bethulia, in valle Terebinthi) következetesen Máriára, illetőleg Máriavölgyre vonatkoztatja. Az allegorizálást aktuális utalások egészítik ki Máriavölgy török ellen védő szerepére, a kultuszhelyen tett uralkodói látogatásokra, valamint a főrangú egyházi és világi személyek támogatására vonatkozóan. Az első könyvet Grieskircher azzal a következtetéssel zárja, hogy a máriavölgyi Mária Magna Hungariae Domina, a hely Magyarország dicsősége és kincses tárháza, ahol egyaránt megfordultak „Principes Austriae, Caesares mundi, Orbis monarchae”.

A második könyv első fejezete mintegy átvezet a mirákulumokhoz, amikor a máriavölgyi Máriát ismételten Magna Hungariae Dominának nevezi. A műfaj belső reflexiójához tartozik, hogy a mirákulum szinonimája Grieskircher-nél a beneficium, mirabilium és prodigium, írott változatát historiának és exemplumnak nevezi, amelyek tanúsítják, hogy Mária „semper gratia plena”. A következő fejezetekben Grieskircher tematikusan meghatározott csodatípusok, illetőleg szükséghelyzetek szerint csoportosítva adja elő az elmúlt közel három évtizedből megőrzött mirákulumokat. A második fejezetben a szobor csodálatos könnyezését (sudat sacra statua) beszéli el. A nemzetközileg elterjedt motívumot, amely többnyire negatív jelentést hordoz, a harmincéves háború pontosan meg nem nevezett eseményével, minden valószínűség szerint I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1644-es felső-magyarországi hadjáratával hozza összefüggésbe, mondván: Mária akkor azért sírt, mert a magyar testvére ellen harcolt. A harmadiktól a tizenkilencedik fejezetig mintegy 130 oldal terjedelemben összesen 78 mirákulum leírása és mintegy 100 további csoda összesített említése található. A fejezetbeosztás alapjául szolgáló szükséghelyzet-típusok és egyéb tárgyi csoportok a következők: pestis, víz, tűz, lenyelt tárgyak, vérfolyás, halálos ítélet, leesés szekérről, ellenségtől való megszabadulás, vakság, bénaság, szülés, gyermekek különböző szükséghelyzetei, konkrétan meg nem nevezett vegyes betegségek, halálos veszély, démonok kínozása (két fejezet), eretnekek megtérése. Az utolsó fejezetben Grieskircher könyörgésben fordul Máriához Magyarország megsegítéséért.

Ez az elrendezés azt mutatja, hogy a szerző nem az egyes mirákulumokra helyezte a hangsúlyt, ezek csupán példaként szolgálnak Mária kegyelmeinek illusztrálására. A konkrét esetet vagy azok egy csoportját következetesen irodalmi keretbe illeszti, csak annyit mond el belőle, amennyit szükségesnek tart mondanivalója kifejtéséhez, s a keret idézetei, szentenciái, metaforái és

allegóriái értelmezik a történetben rejlő üdvtörténeti jelentést. A történeteket nem időrendben adja elő, bár néhány fejezetben kronologikus rendet követ. A pestisről szóló fejezet azért kerülhetett a sor elejére, mert itt a legkorábbi évszámmal jelzett, tekintélyes egyházi személyhez és egyben a könyv mecénásához kapcsolódó történetről van szó. Az öt fő szükséghelyzettípus a betegségek, szerencsétlenségek, külső erőszak, démonok kíntása és az eretnekek megtérése, de ezek nem egymás után következnek a könyvben. A 78, többé-kevésbé részletesen elbeszél mirákulum közül Grieskircher közel hatvan alkalommal közli a szükséghelyzet alanyának, hozzátartozójának vagy a zarándoklatot szervező egyházi személynek a nevét. Pontos életkort nem ad sehol, de az esetek csaknem felében utal a csoda alanyának hozzávetőleges életkorára, korcsoportjára. Ezenkívül fontosnak tartotta közölni, mi az esetek alanyainak a társadalmi hovatartozása vagy a foglalkozása. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a szerző reprezentativitásra törekedett az összeállításban, s a nemeseket, jelentős egyházi és világi hivatalviselőket, valamint ezek családtagjait részesítette előnyben. A csoda alanyának származáshelyét, tágabb lakóhelyét, nemzetiségét vagy a csoda helyszínét a történetek több mint felében közli. A helynevek jól mutatják a kultuszhely vonzáskörzetének kiterjedését Északnyugat-Magyarországra, illetőleg a szomszédos osztrák és lengyel területekre. Az elbeszélések mintegy kétharmadában évszám is szerepel, amelyek a hitelesítő funkción kívül jelzik a zarándoklatok intenzitásának növekedését az 1634–1660 közti időszakban.

Egy mirákulumos könyv szövege mindig a tények, a korban általánosan érvényes felfogás, a szerző sajátos nézetei és szándékai, valamint a műfaj hagyományos formái és adottságai közti kölcsönhatás eredményeként jön létre.¹⁹ A műben közvetlenül vagy közvetve megragadható, egymással szorosan összefonódó szerzői szándékok címszószerűen a következők: 1. Mária magyarországi tiszteletének növelése, 2. a máriavölgyi zarándoklatok fellendítése, 3. a kultuszhely történetének és a csodáknak a megörökítése, 4. a zarándokhely és ezen keresztül a pálos kolostor, illetőleg a pálos rend felvirágoztatása, 5. erkölcsi és vallási tanítás, 6. szórakoztatás, 7. rekatolizáció, 8. az ország felszabadítása a török alól.

A Mária-kultusz növelésének szándékát jelzi, hogy Máriának mint Patrona Ungariae-nek, Virgo Ungariae-nek és Magna Ungariae Dominának a dicsőítése az egész munkán végigvonul. A Mária mint úrnő és patrona gondolat a XVII. század katolikus egyházi irodalmának is meghatározó eszméje.²⁰ Nemcsak a címnek és az ajánlásnak, hanem a hely és a szobor történetét tárgyaló első könyvnek is központi eleme, s állandóan jelen van a mirákulumokban is. Grieskircher szerint a csodákat Mária mint Magyarország patronája és úrnője az ő völgyi szobrában vitte véghez, s a szobor állandó jelzője a Magna Ungariae Domina. A gondolat eredetét Grieskircher a magyarországi hagyománynak megfelelően visszavezeti I. István király országfelajánlásáig Máriá-

nak. Egyéni leleménye azonban, hogy a máriavölgyi szobrot azonosította a Magna Ungariae Domina alakjával, aki mint Magyarország királynője a pietas, a clementia és misericordia erényeivel viszonyul az országhoz. A Mária-tisztelet a törökellenesség gondolatával kapcsolódik egybe a zárófejezetben, melyben a szerző Mária segítségét kéri az ország stabilitásának fenntartásához és a török kiűzéséhez I. Lipót császár vezetésével. Ugyanitt a római katolikus egyházhoz való hűségre buzdít.

A Mária-kultusz középpontba állítása mellett a gyűjtemény felekezeti meghatározottságát jelzi az is, hogy az ajánlásban Grieskircher a könyv mecénásának erényeként értékeli annak kiterjedt rekatolizációs tevékenységét. Másutt arról ír, hogy Mária a kereszténység minden ellenségétől meg fogja tisztítani az országot, s ez a megjegyzés a törökökre és a protestánsokra egyaránt vonatkozhat.²¹ Mint említettük, a második könyvben Grieskircher külön fejezetet szentelt az „eretnekeknek”.²² Ebben először általában szól a másvallásúak megtéréséről, melyről szerinte a legkülönfélébb csodákat beszélnek. Rájuk itt az „in Carybdi haeresum”, „in tenebris errorum et haeresis” képes kifejezéseket alkalmazza. Ezután azonban csupán egyetlen reprezentatívnak szánt, konkrét megtéréstörténetet ad elő, mondván, hogy ehhez az illető maga hozzájárult. Az elbeszélés középpontjában az ország egyik legjelentősebb protestáns családjának tagja, Thurzó György nádor lánya, Thurzó Mária áll, aki 1618-tól Vizkelety Mihály alnádornak volt a felesége. Grieskircher a történetet egy olyan személytől hallotta, akinek az asszony azt maga mondta el. Az elbeszélés a kegyhelyeken oltáriszentség-látomás nyomán bekövetkezett megtérések szokásos menetét követi, jelentőségét az eset alanyának magas társadalmi rangja és a korábbi hiábavaló térítő kísérletek toposza hangsúlyozza.

A mirákulumelbeszélések többnyire gondosan megformált szöveggörnyezetbe illeszkednek, s az ott kifejtett gondolatok igazolását szolgálják. Az erkölcsi és vallási tanítás mellett fontos a szórakoztatás szándéka, az utóbbit az elbeszélő azonban többnyire az előbbi alá rendeli. Grieskircher a bibliai példák mellett mitológiai elemeket és számos más forrásból származó idézeteket használ, s jelentős tudásanyagot és retorikai eszköztárat mozgósít. Maga a mirákulum rendszerint csupán egy a felsorolt példák között és szorosan beépül a gondolatmenetbe. Az eljárás bemutatására két példát idézünk.

A második könyv tizenegyedik, vakokról szóló fejezetének második paragrafusa az asszony mibenlétének meghatározására irányuló költői kérdéssel indul.²³ Grieskircher először Szent Maximus felsorolásokkal és ellentétekkel tarkított, metaforikus meghatározását idézi, mely szerint az asszony a férfinak hajótörés, a ház veszedelme, a nyugalom akadályja, az élet fogsága, szeretetre méltó kár, gyűlöletes szerelem, telhetetlen ellenség és kifogyhatatlan veszekedés. Ezzel szembeállítja a Prédikátor könyvének megállapítását, mely szerint a jó asszony olyan, mint a felkelő nap a világban. Ezután a ha-

sonlatot Máriára vonatkoztatja, aki kegyelmével szétosztatja a sötétséget. Állítása igazolására egy vak gyermek 1651-ben történt csodás gyógyulását idézi, s közli a meggyógyult gyermek nevében írt, Mária fényhozó hatalmát dicsőítő disztichont. Az elbeszélés végén Grieskircher az asszony–nap analógiát Pliniusra hivatkozva kiegészíti a gyógyszer–egészség párhuzamával, s Mária magasztalásával zárja a történetet.

A második példa ugyanennek a fejezetnek negyedik paragrafusából való.²⁴ A bevezető antik szerzőkre hivatkozva felidézi Cicero villájának képét, melyben ő a műveit írta, s ezáltal „szemet gyógyító forrás tört fel”. Ezután a szerző meglepő fordulattal Máriavölgyet Cicero villájához, annak „forrását” a máriavölgyi forrashoz hasonlítja, s állítását János evangéliumának prólogusából vett idézettel erősíti. Majd költői kérdéssel és felszólítással fordul az olvasóhoz, s példaként felidézi egy szembajban szenvedő, névvel megnevezett férfi csodás gyógyulását a máriavölgyi forrásnál.

A mirákulumok forrását Grieskircher a 78 történetnek valamivel több mint a felében nevezi meg. Nem eldönthető, hogy állítása, mely szerint korábban kötetekben feljegyezték a csodákat, de azok elégték, csupán hitelesítő toposz, vagy megfelel a valóságnak.²⁵ A megnevezett források mintegy fele valamilyen fogadalmi tábla (anathema, tabula, tabula picta, tabula argentea), amely tartalmazhatott szöveges feliratot is. Mintegy tíz alkalommal szóbeli közlésre (a csoda alanyára, tanújára, a pálosokra) hivatkozik. Egy esetben Grieskircher maga tanúsítja a történet hitelességét, míg írott forrásra (testimonium, carmen) mindössze háromszor hivatkozik, ezek szövegét rendszerint szó szerint közli. A gyermekekkel történt csodák sommás említésének forrása a zarándokhelyen őrzött gyermekruhák 96 darabból álló gyűjteménye. Egy alkalommal több különféle forrásra (fogadalmi tábla, fogadalmi tárgy, tanúsító levél) hivatkozik.

Felhasznált irodalmi forrásait Grieskircher rendszeresen jelezte. Nincs nyom arra, hogy kompendiumokból dolgozott volna, s valószínű, hogy anyagának nagyobb részét első kézből merítette. Forráskezelése gyakorlott kézre utal, jól kiválasztott idézeteit változatosan alkalmazza és gördülékenyen építi be a szövegbe. Az idézetek felhasználásának fő célja a hitelesítés mellett az volt, hogy szemléletessé tegye, kiteljesítse a mondanivalót és továbbgondolásra ösztönözzön. A nagyszámú bibliai idézet felhasználása az egész műre jellemző. A zsoltárok és az Énekek éneke mellett számos ószövetségi könyvet idéz, az újszövetségi hivatkozások száma viszonylag kevés. A kötelező antik tekintélyek (Arisztotelész, Philostratos, Plutarkhosz, Plinius, Suetonius, Seneca) mellett Grieskircher klasszikus költőket (Homérosz, Horatius, Martialis, Ovidius) is idéz; igaz, mindegyiküket csupán egy-két alkalommal. A legtöbb idézetet középkori szerzőktől merítette, s a mariológiai irodalom tekintélyes részét mozgósította. Az egyházatyák és egyháztanítók közül leggyakrabban Clairvaux-i Bernát neve szerepel, s számos idézetet találunk a

keleti egyház szerzőitől is. Emellett Grieskircher számos ismert és kevésbé ismert középkori prédikátort, szerzetes író, teológust, misztikust és világi papi szerzőt idéz, akik közül elbeszélő vonatkozásai miatt csupán Caesarius von Heisterbach nevét, továbbá Guillelmus de Alvernia (Guillaume d'Auvergne) retorikáját emeljük ki. Az idézett késő középkori egyházi szerzők közül Kempis Tamás érdemel említést, emellett Grieskircher többször hivatkozik különféle liturgikus szövegekre, antifónákra, himnuszokra. Nem volt teljesen járatlan a humanista irodalomban sem, amint azt Marsilio Ficino és a filológus Johannes Ravisius idézése tanúsítja. A kora újkori egyházi szerzők közül Grieskircher csupán Ludovicus Blosius, a Baronius művét folytató Henricus Spondanus és Lovro Grizogon (Chrysogono) horvát jezsuita mariológus műveit idézi forrásként. Végül külön csoportot alkotnak a magyar történelemmel és a pálos rend történetével kapcsolatos szerzők, akik közül Sigismundo Ferrari, Gyöngyösi Gergely és Istvánffy Miklós érdemel említést. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Grieskircher forrásai a kor igényes rendi szerzőinek megfelelő, széles körű irodalmi ismeretekről tanúskodnak, sőt néhány ponton felül is múlják azokat. Másrészt a mirákulumok csupán az egyik forráscsoportot alkotják, amely az irodalmi forrásokkal együtt nyersanyagként szolgált az összeállításához.

Grieskircher sajátos forráskezelését a Ficino-idézet példáján szemléltetjük, amely a második könyv tizenötödik fejezetében kapott helyet, középpontban különféle bajokkal, betegségekkel. A meglehetősen hosszú fejezet négy paragrafusra oszta összesen huszonhat exemplumot tartalmaz a Máriavölgy mint Mária gyógyszertára, Mária mint gyógyszerész és gyógyszer gondolat köré csoportosítva. A Ficino-idézet a hat exemplumból álló első paragrafus harmadik darabja.²⁶ A bevezető a legjelesebb orvosnak és filozófusnak nevezzi Ficinót, aki a betlehemi háromkirályok ajándékaiban az ember megfiatalításának hatásos eszközét látta. Ezt követi a közel egyoldalas idézet a *De vita libri tres* második, *De vita producenda* című részének *Magorum medicina pro senibus* című 19. fejezetéből. Ficino itt a három elemet, az aranyat, a tömjént és a mirhát az antik hagyomány alapján három bolygóval, a Jupiterrel, a Nappal és a Szaturnusszal állítja párhuzamba, s pontos utasítást ad a meghatározott arányban vegyített anyagok borral történő bevitelére. Az idézet értelmezése a következő bekezdésben található, melyben Grieskircher először összegzi Ficino receptjét, majd az Énekek éneke alapján az aranyat, tömjént és mirhát azonosítja Máriával, illetőleg Mária kegyelmével. Végül felszólítja az olvasót Mária völgyi gyógyszertárának felkeresésére, ahol szerinte hatásosabb gyógyszer található, mint a Ficinóé.

A mirákulumelbeszélés típusának meghatározásához lényeges megkülönböztetés, hogy míg némely mirákulumszöveg „barokkos” jellege a műfaj sajátosságaiból adódik, a barokk stílusjegyek mintegy kívülről kapcsolódnak hozzá a mirákulumhoz.²⁷ Magukat a mirákulumokat Grieskircher különböző

részletességgel adja elő, ami az eltérő forrásadottságok mellett elsősorban irodalmi célkitűzésével függ össze. A mirákulum szokásos cselekvési modellje – 1. szükséghelyzet, 2. kérés vagy fogadalom, 3. természetfölötti beavatkozás, 4. a hiány megszüntetése – gyakran redukálódik és a formulaszerűség irányába mutató megoldások kerülnek előtérbe. A tulajdonképpeni csodatörténet bemutatásában az előzmények szemléletes ábrázolása, a belső összefüggések feltárása, a motiválással való értelmi összefüggésteremtés és az egyénileg alakított eseménysor viszonylag ritka, ezzel szemben a mirákulumirodalomra jellemző elbeszélő motívumok és toposzok számos változata megtalálható. Grieskircher többek között a következő mirákulumtoposzokat alkalmazta: büntetés a nem teljesített fogadalom miatt, a csoda váratlan bekövetkezése, az orvosi tudomány és az orvosságok hiábavalósága, a csoda rendkívülisége, számtalan sok csoda története. Ezek egyben a mirákulum igazolását szolgálják. Az utalásszerű említéseknél gyakoribb a tudósítás- és a história-forma, míg a szövegek novellaszerű alakítása nem vagy alig fordul elő.

Történeteit Grieskircher következetesen a retorika törvényei alapján alakítja. Távolságot tart a bemutatott eseménytől, annak értelmezőjeként lép fel, és a mirákulumot a helyes keresztény életmód bemutatására használja. A mirákulum többnyire nem az események részletező bemutatása révén válik elbeszéléssé, mint majd oly gyakran a XVIII. században. A történeteket különféle retorikai eszközök foglalják keretbe, s ez a mitológiai, bibliai, hagiográfiai és allegorikus elemekből álló, gondosan megszerkesztett keret mintegy „elnyeli” a mirákulumot. Amit Grieskircher a bevezetőben kifejti és ami az épületes gondolatok tárgyát alkotja, azt a lényegre összpontosító, összegző jellegű, átformált mirákulum szemléletes képen ábrázolja. Az egyes eseteket a szerző mint érveket és megerősítő példákat használja, következetesen alárendeli sűrített elbeszélő stílusának és szerkesztői elgondolásának, kapcsolatba hozza az egyházi irodalom más műfajaival és szövegtípusaival, s mindezzel Mária segítségének sokféleségét és mindenhatóságának gondolatát („Mater Dei suo modo omnipotens”) állítja előtérbe. A retorikai-allegorikus megformálásnak ezzel az eljárásával mintegy üdvtörténeti távlatba helyezi a jelen és a közelmúlt eseményeit, ugyanakkor korlátozza a mirákulumok narratív előadásának lehetőségét.

Példaként a második könyv harmadik, pestisről szóló fejezetét említjük, melyben Grieskircher két mirákulumot ad elő exemplumként.²⁸ Az 1634. évi Somogy megyei pestisjárvány felidézése után Lippay György máriavölgyi zarándoklatára tér át egy antik párhuzammal, mondván: ahogy a messinaiak pestis idején Minervához fordultak a szelek eltérítéséért, ugyanígy fordult Lippay a csodatévő völgyi Máriához. Grieskircher Lippayt egyes szám első személyben, költői kérdés formában beszélgeti, majd további példákat idéz: Plinius szerint a vadkecske vére hatásos méreg ellen, s mivel az Énekek éne-

ke szerint Mária melle két kecskegidához hasonló, pestis idején érdemes hozzá fordulni segítségért. A kígyók elől vízbe menekülő szarvas antik példáját Grieskircher Augustinusra hivatkozva idézi, s mivel Mária egyik jelzője a szarvas, hozzá lehet fordulni.²⁹ A jó pásztor bibliai hasonlatára utalva ezt követi a máriavölgyi zarándoklatok dicsérete és Mária segítségének, a pestis megszűnésének közlése. A második exemplum elején Grieskircher visszaental Lippay példájára, majd egy pestis idején tett fogadalmának teljesítésére Pozsony környékéről családjával együtt ugyanabban az évben Máriavölgybe ment férfi zarándoklatát említi. Epiphaniusra hivatkozva ismét utal a már említett szarvas-hasonlatra. Közli, hogy Borrromei Károly az „una salus” lemmával kiegészítve a vízbe menekülő szarvas képét választotta szimbólumául, s a forrásra mint az örök gyógyulás forrására vonatkozó Damaszkuszi Szent János-idézettel zárja a történetet. A fejezet végén még egyszer utal Lippay zarándoklatára, s felszólítja az olvasót példájának követésére.

Már ennyiből is látható, hogy Grieskircher kedvelt retorikai eszközei közé tartoztak a mitológiai párhuzamok, költői kérdések, ismétlések, a bibliai és más képek, hasonlatok, szimbólumok, valamint az olvasó felszólítása. Képei-nek, hasonlatainak többsége a kor általános tudásanyagából való (például Phaeton szekere,³⁰ az emberi élet mint színpad és zarándoklat³¹), ami egyben jelzi a megcélzott olvasói rétegek műveltségét. További gyakran alkalmazott stíluszeszközök az alliteráció (például „votum vovit”³²) és a különleges metafora („mollificatum melle misericordiae”³³), a felsőfokú melléknevek (például „illustrissimum dicerem”,³⁴ „hoc in gravissimo vitae periculo”³⁵) és azok halmozása (például „semper infensissimi egregia tyrannide, ausu audacissimo”), valamint a hasonló igenévi alakok ismétlése (például „armata manu involant, diripiunt, cruentant, occidunt”³⁶). Többször használt eszköz a felkiáltás (például „Eu subitam ex hominem perniciem!”³⁷) és a mondanivaló kiemelése közmondással (például „Hunc omnes coecum coeci sequamini; homo homini lupus est”³⁸). Grieskircher kedvelte a *conchetto* különböző formáit, az ellentétet, az etimologizálást, a fokozás különféle formáit, így például a tagadást és ismétlést, a különböző stíluszeszközök összekapcsolását (például kérdések és válaszok ritmikus ismétlése, költői kérdések és ellentétek halmozása), valamint az egyes fogalmak értelmezését nyelvi játékkal.

A különféle retorikai eszközök változatos alkalmazására jó példa az első könyv bevezető fejezete, amely nem más, mint az egész műre ráhangoló allegorikus könyvcím- és helynévmagyarázat az *amplificatio* segítségével.³⁹ A tizenhárom számozott bekezdésre tagolt fejezet állítások, azok hitelességét kétségbe vonó kérdések, hatáskeltő szó- és gondolatkapcsolatok, ellentétek, halmozások, felszólítások, bibliai, mitológiai és földrajzi utalások egyetlen ívben, láncszerűen összekapcsolódó sorozatából épül fel, középpontban a hegy–Isten, illetőleg völgy–Mária párhuzammal, valamint Isten és Mária

nagyságának, mindenhatóságának gondolatával. A rövid mondatok gyors váltakozása, a kulcsszavak gyakori ismétlése sajátos lüktetést eredményez, amely fokozott várakozást kelt és egyben ráirányítja a figyelmet a Mária-zarándokhelyek, azon belül Máriavölgy jelentőségére. A kultuszhely történetét elbeszélő fejezetekben és a mirákulum-részben más a mondatszerkesztés, a mondatok hosszabbak, az okfejtésben megfigyelhető a tárgyyszerűsre törekvés, ami egyben jelzi a gyűjtemény szövegeinek különböző szintű retorizáltságát. Grieskircher stílusbeli tudatosságára utal az is, amikor a zárándokhely nevének allegorikus értelmezésében közli, hogy ehhez nem elegendő a „stylus brevis” alkalmazása, ezért itt más eszközöket vesz igénybe.⁴⁰ Mindezek a retorikai sajátosságok a bemutatott szerzői célkitűzések egyidejű jelenlétével együtt a műfajtörténet késő manierista, kora barokk szakaszának jellegzetes, az argutiát sem nélkülöző, elsősorban a latinul olvasó, művelt világi közönségnek szánt darabjaként határozzák meg az összeállítást.

Grieskircher munkája jelentős ösztönzést adott a műfaj magyarországi elterjedéséhez, Máriavölgyben pedig egy több mint száz éven át tartó hagyomány kiindulópontjául szolgált. Az 1700–1789 közti években folyamatosan feljegyezték a mirákulumokat, s ebből az időszakból négy latin nyelvű kéziratos gyűjtemény mellett nyolc nyomtatott mirákulumos könyvet ismerünk.⁴¹ Máriavölgy mellett csupán egyetlen zárándokhely volt Magyarországon, melyről ennél több, összesen tizenegy nyomtatott mirákulumos könyv készült. A kéziratos gyűjtemények egyik része ma ismeretlen XVII. századi kéziratokat is felhasznált, másik része csupán az adott időszakban feljegyzett mirákulumokat tartalmazza időrendben, néha a kolostor történetének más aktuális eseményeivel együtt.⁴²

A kéziratok összeállítói közül kettő, Kollenicz András és Orosz Ferenc egy-egy nyomtatott könyvet is szerzett, illetőleg fordított. A nyomtatványok 1714–1773 között jelentek meg latin, német, magyar és szlovák nyelven, egy Bécsújhelyen, a többi különböző magyarországi nyomdahelyeken. Ezek a kiadványok már a műfaj történetének új szakaszát képviselik. Szerzőik valamilyen formában mind forrásként használták Grieskircher művét. A nyolc könyv közül öt korábbi gyűjtemények fordítása, illetőleg bővített kiadása, három többé-kevésbé önálló műnek tekinthető. Jellemző vonás a korábbi kiadványok anyagának ismétlése, rekapitulációja, a metaforikus és a bibliai helyekhez kapcsolódó címadás (*Der in dem Acker Verborgene-Schatz; Puteus aquarum viventium*), valamint az eredetlegendák és a mirákulumok összekapcsolása. Különféle áhítati szövegek (imádságok, tanácsok), teológiai fejtegetések, mutatók és illusztrációsorozatok bővítik az anyagot, s ezzel ezek az összeállítások a gyűjteményes művek jellegzetes típusát képviselik.

A mirákulumos könyvnek mint irodalmi formának az átalakulását jól mutatja a Kummer László által 1734-ben németül kiadott, majd 1742-ben Nunkovics József által latinra, 1743-ban szlovákra és ugyanebben az évben Orosz

Ferenc által magyarra fordított összeállítás és Grieskircher könyvének rövid összevetése.⁴³ A történeti részt kibővítették az 1661 óta eltelt időszak eseményeivel, s az eredetilegendák további, átszerkesztett változatait közölték.⁴⁴ A már korábbról ismert elbeszélő motívumok összeolvadtak egymással, újabbakkal egészültek ki, s a hitelesség kérdésében a „felvilágosult” XVIII. századi szerzők Grieskircherrel is vitába szálltak. Az eredetilegenda elbeszélő elemeit a szent kút fölé 1697-ben emelt kápolna freskóin is megörökítették, s az 1742-es és 1773-as latin kiadások mottóval ellátott rézmetszetek sorozatában reprodukálják ezeket az ábrázolásokat.⁴⁵ A kötetek közlik a freskók rövid leírását, amelyek az illusztrációk nélküli kiadásokban is szerepelnek, s utalnak arra, hogy a bemutatott esemény részletes elbeszélése a könyvben hol található. A mottókat bibliai idézetek, Mária-allegóriák és a *Salve reginából* vett részletek alkotják, amelyek megegyeznek az előképül szolgáló freskók felirataival, s az ábrázolt eseményen túlmutató, szimbolikus értelmet adnak a képeknek. Az eljárás következtében az olvasó nem csupán a szöveg valamely részéhez, hanem annak egészéhez tartozóként is észleli az illusztrációkat, s így a sorozat aktív cselekvésre, kép és szöveg együttes továbbgondolására ösztönöz. A sorozat – más mirákulumos könyvek illusztrációsorozataihoz hasonlóan – lényegét tekintve a kegyelemközvetítés vizualizált narratív teológiáját adja, egy komplex elbeszélő, ikonográfiai programot közvetít, s elsődleges szerepe az elbeszélő tartalmak megvilágítása, értelmezése és bizonyítása.

Grieskircher részletesen leírt mirákulumainak mintegy fele megtalálható Kummer könyvében, amely ezen felül közel száz újabb esetet tartalmaz. Az 1660-ig terjedő időszakból Kummer által közölt további mintegy tíz eset pontos megfeleltetése nem lehetséges az eltorzított, elhallgatott nevek és körülmények miatt. Az azonos mirákulumok összevetése azt mutatja, hogy Kummer nemcsak kiválogatta és átcsoportosította, hanem át is dolgozta Grieskircher szövegeit. Ez a tartalmi megfelelés mellett jelentős formai különbségeket eredményezett. A legfontosabb eltérés az, hogy Kummer önálló elbeszélésként közli a mirákulumokat, más irodalmi forrásokat használ és az idézetek alkalmazási módja is eltérő. Az adott esetre jellemző tárgyi adatok egy részét gyakran egyszerűen elhagyja vagy átrendezi. Magát a történetet többnyire részletesebben, toposzszerű bővítésekkel adja elő, a szórakoztató elemek helyett azonban a szükséghelyzet érzékletes megjelenítését, a morális tanulságot és a hitelességet állítja előtérbe.

Grieskircher XVIII. századi utódai között különleges hely illeti meg Koptik Odó 1744-ben megjelent latin nyelvű verses összeállítását.⁴⁶ Az 1692-ben a dél-csehországi Klattauban született Koptik bencés szerzetes volt St. Lambrechtben, s hosszabb máriacelli pasztorációs tevékenység, filozófiai és teológiai tanárkodás után 1736-ban jött Magyarországra.⁴⁷ Itt a pannonhalmi főapáttól a dömölki apáti címet kapta, majd a máriacelli kegyzsobor magával

hozott másolatának először kápolnát, később templomot és kolostort épített Dömölkön, s a hely az 1740-es években páratlan gyorsasággal az ország egyik legjelentősebb zarándokhelyévé, bizonyos szempontból Máriavölgy riválisává vált. Koptik már Magyarországra jövele előtt is kiterjedt irodalmi működést fejtett ki: rend- és családtörténeti, bölceleti műveket, alkalmi beszédeket és elmélkedésgyűjteményeket írt. Ezenkívül hét ívrétű kéziratos kötetben feldolgozta Máriacell történetét, s nyomtatásban is megjelentette egy másik stájerországi zarándokhely, Spittal am Semmering mirákulumos könyvét.

Gróf Esterházy Imre pálos prior 1743-ban meghívta Máriavölgybe, ellátta a hely történetére vonatkozó forrásokkal, s egy Máriát és Máriavölgyet dicsőítő munka megírására ösztönözte. A Zichy Ferenc győri püspöknek ajánlott mű a következő évben jelent meg Hauszer Lőrinc soproni plébános költéségén. A könyv címét Koptik a zarándokhely nevéből alkotta (*Thalleidos liber*), szerkezete emlékeztet Grieskircher művének két könyvre tagolódó beosztására. Fő jellegzetessége, hogy Koptik versben, mintegy kétezer heroikus metrumú hexameterben adja elő mondanivalóját. Míg a versek elszórt alkalmazása viszonylag gyakori az európai mirákulumos könyvekben, a reprezentív kifejezést és a kor formaideáljához való alkalmazkodást szolgáló verses mirákulumos könyv viszonylag ritkábban fordul elő. A címlapon *carmen heroicumnak* nevezett összeállítás első könyve húsz éneket (ún. *Paraphrasis poeticát*) és hozzájuk tartozó történeti magyarázatot (ún. *Exegesis historicát*) tartalmaz, míg a második könyv tizenhat éneke és magyarázatai az előkelő máriavölgyi zarándokokat, köztük a császári család tagjait dicsőítik. Az énekek egyes soraihoz fűzött jegyzetekben Koptik folyamatosan hivatkozik Grieskircher művére, amely egyben az énekeknek is fontos forrása volt.

A munka makroszerkezetét tekintve a XVIII. századi mirákulumos könyvek hagyományos felépítését követi, forma tekintetében azonban a *panegyricus eposz* antik mintáira és a versbe szedett Mária-mirákulumok középkori hagyományára nyúlik vissza. Az előszó az ajánlás címzettjének és családjának ősiségét, vitézségét és Mária-tiszteletét dicsőíti, s a család címerét emblematikusan magyarázza. A nyomtatási engedélyből megtudjuk, hogy Koptik művét Máriavölgyben írta tizennégy nap alatt, ami pusztán a terjedelmet tekintve is bizonyos kételyt ébreszt. Az előszó szerint a valóságban megtörtént dolgok (*res gestae*) parafrázisát nyújtja, s igyekszik mellőzni a csodás elemeket és a pátoszt. Az epikus kompozíció fő sajátossága, hogy „egy Mária-kegyhely történetének felhasználásával az egész magyar történelem tengelyébe helyezte Mária oltalmazó szerepét”.⁴⁸ Egymás után feltűnnek a magyar történelem jeles eseményei, s a munkát hiteles történeti és földrajzi adatok, *locus amoenus*-toposzok, mitológiai, legendai és emblematikus elemek, hasonlatok és képleírások sajátos keveréke, kombinációja alkotja. Az al-

legorikus képek egy részénél hiányzik a kapcsolat az élet valóságával. A későbbi kultuszhely völgyében például Koptik szerint eredetileg Diana nimfái laktak, majd a szobrot készítő szerzetest Praxitelészhez, a szobrot ellenség elől elrejtő szerzetest Aeneashoz hasonlítja. I. Lajos király Mária-látomása nyomán Koptiknál úgy pattant ki ágyából, mint az Alecto által feltüzelt Turnus, s a csodatévő szobrot tisztelői úgy akarták elrabolni, mint Helénét Párizs. A Habsburg-ház uralkodóit Koptik – kora gyakorlatának megfelelően – magyar nemzeti színben tünteti fel, s Mária Teréziának külön éneket szentel. A cselekményt a pogányság–kereszténység, illetőleg a remetei szegénység–barokk hierarchikus pompa kettős ellentéte mozgatja. Mint Szörényi László megállapította, Koptik a panegyricus eposz claudianusi mintát követő változatába dolgozta be az ovidiusi *Naptár* nemzetiesített változatát, miközben a vergiliusi modell néhány döntő vonását is alkalmazta. A mirákulumelbeszélés önálló szövegegységként megszűnik, s egy másik műfaj, a dicsőítő ének részévé, illusztrációjává válik. Az utolsó ének a csodára váró tömeg érzékletes rajzát adja, s itt először kerül be a „nép” olyan epikus kompozícióba, amely az egész magyar történelmet tárgyalja.

*

Ebben a tanulmányban a mirákulumos könyvek irodalmi formáját vizsgáltuk egyetlen gyűjtemény és annak utóélete alapján. Az áttekintés lehetőséget adott a mirákulumelbeszélés és a mirákulumos könyv néhány típusának és esztétizálódási folyamatának, valamint a műfajfejlődés néhány jellegzetességének bemutatására. Világossá vált, hogy más elbeszélésgyűjteményekhez hasonlóan a mirákulumos könyvek is beilleszkednek a kora újkor eszmetörténeti és irodalmi folyamataiba, s ezek a gyűjtemények nemcsak a zarándoklatok történetének, hanem az elbeszélő irodalomnak is fontos forrásai. Sajátos keverékét adják a kor egyházi tudásanyagának, retorikai eszköztárának és a szóbeli hagyományoknak, irodalmi szintre emelik a kéziratos feljegyzéseket és a szóbeli hagyomány bizonyos szövegeit, s maguk is alapul szolgálnak e szövegek folklorizálódásához. Az adott keretek között nem volt lehetőség a különböző kéziratos forrástípusok irodalmi feldolgozásának, átalakításának bemutatására, pedig a kéziratos előzmények és a nyomtatványok összevetésével a szerzők alkotásmódja, a mirákulumszövegek genezise és a kézirathoz képest végrehajtott nyelvi, retorikai, tartalmi, szerkezeti módosítások is jól nyomon követhetők.

A mirákulumos könyvekre is érvényes a megállapítás, hogy a retorikai feldolgozás alapvetően a szerző rendi hovatartozásának, célkitűzésének, képzettségének, tudásának és irodalmi képességeinek megfelelően történik. Az áttekintés mutatja a műfaj szoros kapcsolatát az épületes irodalommal, a legendával, a mondával, az exemplummal és az exemplumgyűjteménnyel.

Megvilágítja a folyamatot, melynek során a mirákulumot a XVII. század közepétől kezdve következetesen alárendelték a nyomtatott gyűjtemények épületes célkitűzésének és propaganda szerepének, s a kompozíció, elbeszélő magatartás, motiváció és a valósághoz fűződő viszony megváltozásával a mirákulum egyre gyakrabban vált exemplummá. A bemutatott anyagban nincs példa a gondosan kidolgozott mirákulumnovella és a tíz, húsz oldal terjedelmű mirákulumelbeszélés típusára, mint például az 1645-ös bogenbergi és az 1664-es altöttingi mirákulumos könyvekben.⁴⁹ Annyiban azonban mindenképpen reprezentatívnak tekinthető, amennyiben a barokk mirákulumos könyvek többsége csak bizonyos megszorításokkal nevezhető szorosabb értelemben vett elbeszélés-gyűjteménynek, mivel bennük néhány kivételtől eltekintve az elbeszélés öröme helyett a reflexió, az értelmezés és a könyvekből megszerzett tudásanyag bemutatása lép előtérbe. A mirákulumelbeszélések modelljének kultusz-történeti, teológiai összefüggéstől elszakított, tisztán irodalmi felhasználására számos példa található többek között Georg Philipp Harsdörffer, Adam Olearius, Johann Balthasar Schupp és Abraham a Sancta Clara műveiben – ez azonban már egy másik történet.

1 Ingo SCHNEIDER, *Mirakelliteratur = Enzyklopädie des Märchens*, 9. köt., szerk. Rolf Wilhelm BREDNICH, Berlin–New York, 1998, 691–702.

2 Gábor TÜSKÉS, *Books of Miracles about Shrines in Hungary from the Baroque Period = The 8th Congress for the International Society for Folk Narrative Research, Bergen, June 12th–17th 1984. Papers*, IV, szerk. Reimund KVIDELAND–Torunn SELBERG, Bergen, 1985, 379–392.; TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva, *Egy feltáratlan forráscsoport: barokk kori mirákulumos könyvek magyarországi búcsújáróhelyekről*, ItK, 1985, 90–100.

3 Ingo SCHNEIDER, *Mirakel = Enzyklopädie des Märchens* (lásd 1. jegyzet), 682–691.

4 *Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis = Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*, I, szerk. Vilmos FRAKNOI, Bp., 1896, 162–383.

5 FÜGEDI Erik, *Kapisztránió János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai*, Századok, 1977, 847–898.

6 VALENTINUS de HUNGARIA, *Vita divi Pauli*, Venetia, 1511; vö. Matthias FUHRMANN, *Decus solitudinis*, Viennae, 1732; Gábor TÜSKÉS–Éva KNAPP, *Die Wunder des*

heiligen Paulus des Einsiedlers. Analyse der Mirakelaufzeichnungen bei der Reliquie in Budaszentlőrinc = UőK, Volksfrömmigkeit in Ungarn. Beiträge zur vergleichenden Literatur- und Kulturgeschichte, Dettelbach, 1996, 143–171.

7 Gábor TÜSKÉS–Éva KNAPP, *Mirakelliteratur als sozialgeschichtliche Quelle. Eine qualitativ-quantitative Untersuchung = UőK, Volksfrömmigkeit in Ungarn (i. m., lásd 6. jegyzet)*, 251–277.

8 TÜSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., 1993, 387–395.; KNAPP Éva, *A barokk kori nyomtatott mirákulumos könyvek jellemzői = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 7–8 (1995–1997), 123–159.

9 TÜSKÉS, *i. m.* (lásd 8. jegyzet), 41–59.

10 *Documenta Artis Paulinorum*, I, *A magyar rendtartomány monostorai*, Bp., 1975, 278–364.

11 KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században. Rekonstrukciós kísérlet. I–II*, Magyar Könyvszemle, 1992, 193–212., 313–331.

12 Ferdinandus Ignatius GRIESKIRCHER, *Magnae Hungariae Dominae, unici Dei matris admirabilis mirabilia, quae in statua sua sacra,*

- super Posonium in Thal, sub cura FF. PP. Paulinorum locata, mirabiliter operatur, Viennae, 1661.*
- 13 FRANCISCUS OROSZ, *Liber historicus ecclesiae Thallensis thaumaturgae beatissimae matris*, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ab 179. 7.
- 14 GYÉRESSY Béla, *Boldog magyar pálosok*, I, Kézirat. Bp., é. n., 452.
- 15 VINCZE Gábor, *A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században. Egy XVIII századbeli könyvészeti kimutatás nyomán*, Magyar Könyvszemle, 1878, 29.
- 16 GRIESKIRCHER, *i. m.* (lásd 12. jegyzet), Liber II, 117., 126.
- 17 *Documenta Artis Paulinorum* (lásd 10. jegyzet), 282., 306., 312.; OROSZ, *i. m.* (lásd 13. jegyzet), 5.
- 18 Az I. könyv VI. fejezetében a lapszámzás téves: a 79. lap után ismét a 60. lap következik.
- 19 Matthias ZENDER, *Mirakelbücher als Quelle für das Volksleben im Rheinland*, Rheinische Vierteljahrsblätter, 1977, 108–123., itt: 122.
- 20 Vö. Klaus SCHREINER, *Maria. Jungfrau, Mutter, Herrscherin*, München–Wien, 1994, 304–409.
- 21 GRIESKIRCHER, *i. m.* (lásd 12. jegyzet), Liber I, 65.
- 22 Uo., Liber II, 211–213.
- 23 Uo., Liber II, 118–120.
- 24 Uo., Liber II, 123.
- 25 Uo., Liber II, 80–81.
- 26 Uo., Liber II, 164–165.
- 27 Dieter HARMENING, *Fränkische Mirakelbücher. Quellen und Forschungen zur historischen Volkskunde und Geschichte der Volksfrömmigkeit*, Würzburger Diözesangeschichtsblätter, 1966, 25–240., itt: 65.
- 28 GRIESKIRCHER, *i. m.* (lásd 12. jegyzet), Liber II, 86–91.
- 29 Vö. Michael BATH, *The Image of the Stag. Iconographic Themes in Western Art*, Baden-Baden, 1992.
- 30 GRIESKIRCHER, *i. m.* (lásd 12. jegyzet), Liber II, 106.
- 31 Uo., Liber II, 71–81.
- 32 Uo., Liber II, 134.
- 33 Uo., Liber II, 130.
- 34 Uo., Liber II, 109.
- 35 Uo., Liber II, 114.
- 36 Uo., Liber II, 114.
- 37 Uo., Liber II, 114.
- 38 Uo., Liber II, 118, 110.
- 39 Uo., Liber I, 1–13.
- 40 Uo., Liber I, 40.
- 41 TÜSKÉS, *i. m.* (lásd 8. jegyzet), 392–393.
- 42 Vö. uo., 69.
- 43 Ladislaus KUMMER, *Puteus aquarum viventium cant. 4. Marianischer [...] Gnaden-Brunn*, Pressburg, 1734; Josephus NUNKOVICS (ford.), *Puteus aquarum viventium Marianus, jam a quingentis et pluribus annis miraculose repertus, Tyrnaviae, 1742*; OROSZ Ferenc (ford.), *Puteus aquarum viventium. Cant. c. 4. v. 15. Élő vizek kuttya, Nagyszombat, 1743.*
- 44 PÁSZTOR Lajos, *A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században*, Regnum, 1942/43, 563–600.; itt: 564–566.
- 45 Gábor TÜSKÉS–Éva KNAPP, *Die Illustrationsserien barockzeitlicher Mirakelbücher = Uők, Volksfrömmigkeit in Ungarn (i. m., lásd 6. jegyzet), 443–470.*
- 46 Odo KOPTIK, *Thalleidos liber, I–II*, Sopron, 1744.
- 47 Gábor TÜSKÉS–Éva KNAPP, *Frömmigkeit zwischen Aufklärung und Gegenklärung. Eine personengeschichtliche Untersuchung = Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich 9 (1994), 56–73.*
- 48 SZÖRÉNYI László, *Mária, a magyar történelem tanúja. Koptik Odo = Uők, Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., 1993, 123–130.
- 49 Hermann BACH, *Mirakelbücher bayerischer Wallfahrtsorte (Untersuchung ihrer literarischen Form und ihrer Stellung innerhalb der Literatur der Zeit)*, disszertáció, München, 1963, 72–91.